

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ ТА ОБДАРОВАНОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ Я.А.КОМЕНСЬКОГО

У статті аналізуються погляди видатного чеського педагога Яна Амоса Коменського на природу здібностей особистості, характеризуються його підходи стосовно навчання і виховання обдарованої дитини

Інтерес до проблеми обдарованості на різних етапах розвитку людської цивілізації розвивався нерівномірно. Історія школи та педагогічної думки знала як спалахи інтересу до виховання обдарованих дітей, так і майже абсолютну відсутність такої зацікавленості. Аналіз історичної, педагогічної, філософської літератури, творів класиків педагогіки дозволяє прослідкувати тенденції у розробці даної проблеми залежно від рівня економічного та соціального розвитку суспільства, рівня розвитку наукових знань, загального рівня розвитку виробничих сил людства.

Певний інтерес у контексті розробки проблеми навчання і виховання обдарованої особистості представляє собою Епоха Відродження в Європі, яка характеризувалася поверненням суспільства до ідей античного світу щодо ідеалу розвитку особистості. Проблематика обдарованості хвилювала багатьох європейських учених того часу. Зокрема іспанський медик Хуан Уарте у 1575 році публікує працю "Дослідження здібностей до наук", де формулює ряд теоретичних положень, що бути визначені як передумови до формування у майбутньому психології обдарованості, у тому числі й психології творчої обдарованості. В цілому ж ідеї епохи Відродження, зокрема повернення до ідеалу гармонійного і всебічного духовного і фізичного розвитку людини, сприяли підвищенню інтересу до розвитку усіх здібностей та обдарувань дитини. Проте діячами цього періоду не пропонувались спеціальних методів чи способів виховання обдарованих дітей, адже основним напрямком освіти стає націленість на "навчання всіх всьому".

Саме на часи Реформації, Великої Селянської війни і ряду інших повстань проти панування феодалів та католицької церкви, буржуазних революцій у Нідерландах та Англії припадає життя і творчість чеха за національністю та геополіта за духом Яна Амоса Коменського (1592-1670). Цей останній з могокан великих геніїв Відродження набагато випередив свій час, ставши засновником педагогіки нового часу та зробивши значний внесок у розвиток філософської думки Європи.

Оскільки для кожної педагогічної системи першочерговим є питання про те, що являє собою дитина і в чому мають полягати завдання виховання, Я.Коменський приділяє багато уваги розкриттю природи дитини та її здібностей. Аналізуючи природу дитини, він визнає, що людина від народження наділена природними даними у вигляді таланту і різних здібностей, які можуть бути вдосконаленими і розвиненими шляхом виховання. Від народження в людини існують чотири задатки: розум, з судженням і пам'яттю, воля, здатність рухатися і мова. Для цих задатків є відповідні органи: мозок, серце, рука і мова, які й необхідно перш за все вдосконалювати. Проте діти не однакові за своєю природою і за темпами свого розвитку, "у одних здібності гострі, у інших - тупі, у одних - гнучкі і податливі, у інших - тверді і вперті; одні прагнуть до знань заради знань, інші захоплюються швидше механічною роботою. З цього подвійного роду здібностей виникає їх шестикратне поєднання" [1:231].

На основі наявності та розвитку у дитини відповідних здібностей та поєднання їх з певним типом характеру Я.А.Коменський виділяє шість груп дітей:

1. Учні з гострим розумом, які податливі педагогічному впливу і прагнуть до знань; вони більше за всіх інших особливо придатні до занять. Їм нічого не потрібно, окрім наукового живлення; ростуть вони самі, як благородні рослини. Потрібна тільки помірність, щоб не дозволяти їм надто поспішати, щоб вони не ослабшали і не виснажилися передчасно.

2. Діти, які володіють гострим розумом, але повільні, хоч і слухняні. Їм потрібне тільки прищеплювання.

3. Учні з гострим розумом, що прагнуть до знань, але відрізняються неслухняністю і впертістю. Таких у школах зазвичай ненавидять і в більшості випадків вважають безнадійними; проте, якщо їх належним чином виховувати, з них, як правило, виходять великі люди" [5:105-106]. Я.Коменський наводить приклади для підтвердження останнього твердження, щоправда використовує при цьому штучне перенесення методів дресирування тварин на процес виховання людини (історію про коня Олександра Македонського Буцефала, що був надто диким і не піддавався жодному їздцю до Олександра та великого афінського полководця Фемістокла, який був дуже неслухняний в юні роки). Звертається видатний педагог і до думки Плутарха про те, що "багато відмінних природних дарувань гине з вини їх наставників, які коней перетворюють на ослів, не вміючи управляти високим духом і вільними створіннями" [5:106].

Ця третя група учнів найбільше нагадує поведінку обдарованих дітей відповідно до результатів досліджень сучасних вчених, які й сьогодні намагаються з неслухняних та впертих, але обдарованих дітей на основі "правильного виховання" розвинути видатну особистість ("обдарованих дітей часом тяжко навчати, з ними не просто жити, але виховувати їх взагалі неможливо" (Johnson and Roth, 1985). Як у краплині води, у цій фразі

відображаються ті відчуття і соціальні стереотипи, які вчені намагаються якщо не подолати, то принаймні послабити ще й сьогодні.

4. Діти слухняні та допитливі, але повільні й мляві; їх треба підбадьорювати, щоб вони не занепадали духом. Ніколи до них не слід пред'являти надто суворі вимоги, необхідно ставитися до них доброзичливо і терпляче. "Нехай вони пізніше придуть до мети, зате вони будуть міцніші, як буває з пізніми плодами... Ці учні, як правило, більш життєздатні (пристосовані до життя), ніж даровиті, і якщо вони раз щось засвоїли, вони не так легко забувають" [3:41].

5. Діти тупі і, крім того, байдужі і мляві, яких "ще можна виправити", але з "великим терпінням, розсудливістю та розумом".

6. Діти тупі із зіпсованою і злобивою натурою. Цих учнів Я.Коменський вважає "безнадійними", але вчителів закликає не вдаватися до розпачу, а "намагатися усунути в таких учнів, хоча би впертість". Якщо ж це не вдається, то слід полишити цю справу. "Не родючий ґрунт не слід ні обробляти, ні чіпати" [5:107]. Проте дітей таких дуже мало, пише Я.Коменський. Рідкість таких дітей великий педагог пояснює "божою благодаттю".

Зрозуміло, що розроблена Я.Коменським типологія не може вважатися послідовною науковою типологією, представлені ним критерії виділення типу - допитливість, лінощі, впертість тощо - є рисами, які самі становлять результат виховання і середовища в широкому розумінні. Але сама постановка питання про типологію дітей вдала, ряд типових рис (гострота розуму, темперамент) підмічені правильно [4:128].

Вартим на увагу представляється пояснення Я.Коменським наявності різниці у здібностях людей, які він визначає як "відступ від природної гармонії чи її недоліки, так само як хвороби тіла проявляються у надлишку вологості чи сухості, теплоти чи холоду" [5:107]. Гострота розуму, на думку видатного мислителя, це ні що інше як "тонкість і рухливість життєвого духу у мозку, яка надзвичайно швидко розповсюджується через органи відчуттів і з величезним поспіхом проникає в уявні речі. Якщо ця швидкість не стримується певною мірою розумом, то дух розсіюється, а мозок залишається або послабленим, або тупим". Я.Коменський робить висновок, що "розуми, які рано розвиваються, частіше за все або забираються передчасною смертю, або тупішають" [5:107]. Таким чином, видатний педагог вважає за необхідне віднайти такі методи роботи з дитиною, які б привели здібності до середнього рівня, тобто, до "норми": "при недоліках людського духу найкращим методом буде лікування, при якому стають більш помірними надлишки і нестача обдарованостей і все приводиться до гармонії і приємної домовленості". Саме тому Я.Коменський пропонує метод навчання, пристосований до середніх здібностей (які частіше всього зустрічаються) для того, щоб "стримувати передчасне виснаження найбільш обдарованих і підганяти повільних" [5:107].

Отже, Я.Коменський сприймає обдарованість як відхилення від норми, яке навряд чи принесе її власникові щось добре.

Пояснюючи природу людських здібностей, Я.Коменський звертається перш за все до Бога, стверджуючи слідом за Сенекою, що кожній людині "вроджені насіння всіх наук, проте Бог як учитель виводить здібності з таємничих глибин" [1:197]. Необхідно зазначити, що у питанні вродженості задатків Я.Коменський демонструє непослідовність. У "Великій дидактиці" він присвячує ідеї вродженості здібностей цілу главу (глава V), при цьому у §9 посилається на Аристотеля, наводячи його думки стосовно порівняння душі дитини з "чистою дошкою, на якій ще нічого не написано, але можна написати все", а у §10 вважає вдалим порівняння мозку – цієї "майстерні думок", з "воском, на якому відбивається печатка чи з якого виліплюються фігурки" [1:194]. Такий дуалізм думок пов'язаний перш за все зі світоглядом видатного вченого, в якому дивним чином переплітаються стихійний матеріалізм (сенсуалізм) та глибока віра у Бога (ми не повинні забувати, що Я.Коменський перед усім був духовною особою); і по-друге, рівень розвитку науки того часу не дозволяв глибше проникнути у природу людської психіки.

Аналізуючи твори видатного педагога, доходимо висновку, що Я.Коменський, орієнтуючись перш за все на дітей з середнім рівнем здібностей, все ж таки вважає за необхідне звертати на дітей обдарованих особливу увагу, стверджуючи, що "набагато більше виховання потребують люди талановиті, так як активний розум, не будучи зайнятим чимось корисним, займається непотрібним, пустим і пагубним. Чим родючіше поле, тим більше воно дає чортополоху і терену. Так і видатний розум, якщо його не засіяти насінням мудрості та добродетелі. Як діючий млин, якщо в нього не підсипати зерна, тобто матеріалу для перемелювання, стирає сам себе, ... так і рухливий розум позбавлений серйозної роботи, буде взагалі наповнюватися мізерним, порожнім і шкідливим вмістом і стане причиною власної загибелі" [3:19].

Я.Коменський глибоко впевнений, що те, "якими діти народжуються, ні від кого не залежить, але щоб вони шляхом правильного виховання стали добрими, – це залежить від нас" [5:107]. Великий педагог пише, що "всіх людей слід вести до одних і тих же предметів мудрості, моральності і добродетелі". Адже, "як би не відрізнялися люди один від одного здібностями, всі вони володіють однією й тією ж людською природою, мають одні й ті ж самі органи" [5:107]. Я.А.Коменський був певний того, що всі діти мають навчатися у школі разом, де "тупіші перемішувалися б із більш розумними, повільніші з більш швидкими, вперті зі слухняними і вчилися б за одними і тими ж правилами й прикладами доти, доки вони потребуватимуть керівництва. А після закінчення школи нехай кожен пізнає і засвоює науки з тією швидкістю, з якою він може" [5:108]. Проте, тут

мова йде тільки про школу рідної мови, де мають навчатися, на думку Я.Коменського, всі діти обох статей та різних станів. Адже видатному педагогу вважалося передчасним на шостому році життя вирішувати, до якого виду діяльності має хист дитина – до наук чи ремесла: "у цьому віці ще недостатньо проявляються розумові здібності та нахили; і те, й інше краще з'ясувати пізніше" [3:96]. Латинська школа була призначена Я.Коменським для тих "отроків, устремління яких виявилися вищими, за справу ремісника". До академії ж мають вступати "тільки вибрані розуми, цвіт суспільства", а всіх інших видатний педагог пропонує спрямовувати до "плуга, ремесла та торгівлі, зважаючи на їх природні схильності" [3:105]. "Потрібно однак, слідкувати за тим, - попереджав великий педагог, - щоб академіки виховували тільки працелюбних, чесних і здібних людей. Вони не повинні терпіти лжестудентів, які, подаючи іншим шкідливий приклад бездіяльності і розкошів, переводять батьківське майно і гублять свої роки". Для зарахування в академію Я.Коменський вимагає від молодих людей прояву незвичайних розумових здібностей і накреслює шляхи та засоби їх виявлення. Він пропонує по закінченні латинської школи влаштовувати публічні іспити. На основі цих іспитів директор школи міг би визначити, кого із випускників слід направляти для дальшої освіти до академії, а кого призначати до інших професій. З тих, хто здатний продовжувати навчання в академії, директор повинен визначити, хто найбільш придатний до діяльності богослова, а хто до діяльності юриста чи медика. При цьому беруться до уваги також потреби церкви і держави [4:146].

Узагальнюючи погляди Я.Коменського на природу здібностей особистості, можна сформулювати деякі висновки. Проблема природи та розвитку здібностей особистості досліджувалася видатним чеським педагогом достатньо глибоко. На його думку, кожна людина певною мірою наділена природними даними у вигляді таланту і здібностей від самого свого народження. При цьому Я.Коменський впевнений, що здібності можуть бути вдосконалені і розвинені шляхом виховання. Видатний мислитель визнає існування нерівності у наділленні людини певними здібностями, на основі чого ним здійснено спробу створення оригінальної типології дітей. Першопричину існування такої різниці у здібностях пояснює божим призначенням кожної особистості. При цьому видатного педагога характеризує оптимістична віра у дитину та її можливості. Погляди Я.Коменського на природу здібностей характеризуються суперечливістю, що пояснюється характером його світогляду та недостатнім рівнем розвитку науки того часу. Обдарованість розглядається ним як відхилення від норми, яке має бути компенсованим правильним вихованням і поверненням до середнього рівня. При цьому видатний педагог формулює ряд пропозицій стосовно організації виховання та навчання як обдарованих дітей, так і таких, що відстають у своєму розвитку.

Педагогічні ідеї великого дидакта пережили свого творця на кілька століть. І якби на його книгах не стояли дати сімнадцятого століття, їх можна було б прийняти за сучасні педагогічні твори, настільки вони актуальні і життєздатні сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Коменский Я.А. Великая дидактика //Избранные педагогические сочинения. – М., 1955. - С.164 – 392.
2. Коменский Я.А. О культуре природных дарований //Избранные педагогические сочинения. – М., 1955. - С.449-479.
3. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие /сост. В.М.Кларин, А.Н.Джуринский. – М.: Педагогика, 1989. – С. 6-137.
4. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
5. Хрестоматія по історії зарубіжної педагогіки /Под ред А.И.Пискунова. – М., 1981. – С. 80-192.

Матеріал надійшов до редакції 02.09.2004 р.

Антонова О.Є. Проблема способностей и одарённости в педагогической системе Я.А.Коменского.

Анализируются взгляды выдающегося чешского педагога Яна Амоса Коменского на проблему природы человеческих способностей. Характеризуются его предложения относительно организации процессов воспитания и образования одарённой личности.

Antonova O.Ye. The problem of abilities and natural gifts in John Amos Comenius' pedagogical system.

The paper analyses the views of the outstanding Czech educational reformer John Amos Comenius (Jan Amos Komensky) on the nature of human abilities. It features his suggestions concerning organization of the process of upbringing and educating a gifted personality.